

الگوی پارادایمی «نفوذ فرهنگی زبان فارسی» در جهان، بر اساس اندیشه مقام معظم رهبری (صفحات ۲۲۹ تا ۲۵۴)

احمد رضا رحمانیان^۱

پنیرش: ۱۴۰۲/۱۰/۲۶

دریافت: ۱۴۰۲/۰۸/۲۵

چکیده

امروزه استفاده از زبان در دیپلماسی فرهنگی یکی از روش‌های مورد استفاده توسط کشورهاست. تعداد متکلمین یک زبان به صورت بالقوه از منابع قدرت نرم یک کشور به حساب می‌آید. زبان فارسی زبانی غنی و با ظرفیت بالا است. این زبان قابلیت گسترش مفاهیم والای ایرانی، اسلامی و انقلابی را در سراسر جهان دارد. پژوهش حاضر به دنبال پاسخ به این سوال است که «الگوی نفوذ فرهنگی زبان فارسی در جهان، بر اساس اندیشه مقام معظم رهبری چیست؟» بدین منظور با جستجوی کلیدواژه‌ای در بیانات ایشان، داده‌های پژوهش به دست آمد و با استفاده از رهیافت داده‌بنیاد تحلیل و مدل پارادایمی آن استخراج شد. بر اساس یافته‌های این پژوهش، مقام معظم رهبری افزایش «نفوذ فرهنگی زبان فارسی در جهان» را از مهم‌ترین اقدامات جمهوری اسلامی ایران در خارج از کشور می‌داند. بر اساس اندیشه ایشان اهداف اصلی این کار گسترش معارف اسلامی و انقلابی در جهان، ارتقاء فرهنگ بشری و ارتباط و همبستگی بیشتر کشورها است. ایشان «تقویت و پویایی زبان فارسی»، «تقویت جایگاه زبان فارسی» و «تسهیل‌گری و هم‌افزایی» را از مهم‌ترین راهبردهای دستیابی به این هدف می‌دانند.

واژگان کلیدی: زبان فارسی، نفوذ فرهنگی، دیپلماسی فرهنگی، رهیافت داده‌بنیاد، مقام معظم رهبری.

۱. دانشجوی دکتری، معارف اسلامی و فرهنگ و ارتباطات، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران:

r.rahmanian@isu.ac.ir

۱- بیان مسئله

رابطه زبان و فرهنگ همواره یک رابطه متقابل است. از یک طرف فرهنگ زبان را غنا می‌بخشد و از طرف دیگر زبان همواره حامل فرهنگ و ابزار گسترش و انتشار آن است. علاوه بر اهمیت فرهنگی زبان، زبان ملی از مظاهر قدرت نرم کشورهاست و تعداد متکلمین یک زبان به صورت بالقوه منبع قدرت نرم برای کشوی است که مبدأ آن زبان است. این قدرت بالقوه زمانی به فعلیت می‌رسد که تلاش شود تا متکلمین را به زبان مادری‌شان وفادار نگه دارد و متکلمان جدیدی را تربیت کند که به آن زبان به عنوان زبان دوم خود وفادار باشند (شیخ‌الاسلامی و نوری، ۱۳۹۶: ۱۱۱). از این رو، بیشتر کشورها در دیپلماسی فرهنگی خود جایگاه قابل توجهی برای زبان و ترویج آن در خارج از مرزهای خود قائل هستند و از راهبرد دیپلماسی زبانی برای پیشبرد این هدف استفاده می‌کنند. اهمیت دیگر زبان به عنوان عامل ایجاد و تقویت کننده روابط فرهنگی، سیاسی، اجتماعی و اقتصادی است. زبان به عنوان ابزاری برای مفاهمه و انتقال پیام کاربرد دارد؛ بنابراین کشوری که زبان ملی‌اش بیشتر پراکنده شده است و گستره بیشتری را در جهان پوشش می‌دهد قدرت ارتباط و نفوذ بیشتری در جهان خواهد داشت.

زبان فارسی نیز از آنچه گفته شد مستثنا نیست. در میان زبان‌های جهان یکی از غنی‌ترین آن‌ها زبان فارسی است. این زبان در دوره‌های طولانی به عنوان زبان کشورهای اسلامی، از چین و شبه‌قاره هند تا امپراتوری عثمانی وسعت یافته بود. فارسی هم به عنوان زبان اداری (در حکومت عثمانی)، هم به عنوان زبان ادبی در جهان به کار گرفته شده است و اگرچه زبان اسلام زبان عربی است، اما زبان فارسی زبان گسترش و تداوم اسلام است و به عنوان زبان مذهبی این منطقه نیز به کار گرفته می‌شود. بسیاری از معارف غنی و ادبیات عرفانی و حکمی دین اسلام به زبان فارسی تدوین شده است، به گونه‌ای که اگر کسی بخواهد آموزه‌های اصیل و والای این دین را به طور عمیق فهم کند، ناگزیر است در کنار زبان عربی، به فارسی نیز تسلط یابد. پس از پیروزی انقلاب اسلامی این زبان به عنوان زبان رسمی جمهوری اسلامی حامل آموزه‌های عمیق انقلاب اسلامی و اندیشه‌های امامین انقلاب نیز شد؛ بنابراین، انقلاب اسلامی بدون زبان فارسی در هیچ کجای دنیا قابل انتشار و فهم دقیق و کامل نیست. زبان فارسی در کنار همه این‌ها میراث‌دار سنت چند هزار ساله ایرانی نیز هست. این زبان حامل فرهنگ غنی ایرانی است؛ فرهنگی که در دوره‌های

مختلف تاریخ، تمدن‌های بزرگ جهان را متحیر و مبهور خود کرده است. بنا بر آنچه گفته شد، فرهنگ و سنت غنی ایرانی، در کنار آموزه‌های عمیق و والای اسلامی، به همراه اندیشه‌های انقلاب اسلامی و غنای درونی و قابلیت‌های ذاتی این زبان، فارسی را به زبانی بی‌بدیل در سطح جهان تبدیل کرده است. از این رو این زبان می‌تواند نقشی اساسی در محقق کردن آرمان صدور انقلاب اسلامی که همواره از اهداف اساسی انقلاب اسلامی از آغاز تا امروز بوده و خواهد بود، ایفا کند. صدور انقلاب آن گونه که در اندیشه امامین انقلاب مطرح است، نه به معنای فتح و تسخیر دیگر کشورهاست و نه به معنای ایرانی سازی و شیعه سازی سایر ملت‌ها. بلکه به معنای صدور و انتشار آموزه‌ها و ارزش‌های انسانی، اسلامی و انقلابی می‌باشد. این همان هدفی است که گسترش نفوذ فرهنگی زبان فارسی در جهان می‌تواند در تحقق آن نقشی اساسی داشته باشد. مقام معظم رهبری زبان فارسی را وسیله انحصاری دستیابی به معارف می‌دانند (خامنه‌ای، ۱۳۷۴/۱۰/۱۶) و آن را به عنوان کانال مطمئن فرهنگی می‌شناسند (خامنه‌ای، ۱۳۸۰/۱۱/۱۷) و بر لزوم گسترش نفوذ فرهنگی زبان فارسی در جهان تأکید دارند. مقام معظم رهبری به عنوان ولی فقیه، در موضوعات مختلف و راهبردی کشور نظراتی دارند. از آنجا که ایشان راهبر امت هستند لازم است تا نظرات ایشان همواره سرلوحه فعالیت‌ها و تصمیم‌گیری‌های کشور ایران و همه امت اسلامی باشد. با توجه به این مهم، این پژوهش به دنبال آن است تا با توجه به اندیشه مقام معظم رهبری، به الگوواره‌ای دست یابد که به وسیله آن شرایط زمینه‌ای و عوامل اثرگذار بر گسترش نفوذ فرهنگی زبان فارسی در جهان تبیین شود و راهبردهای رسیدن به این مهم ارائه شود. به این منظور، با استفاده از روش نظریه داده‌بنیاد و با چارچوبی مشخص به تحلیل بیانات مقام معظم رهبری در مورد زبان فارسی پرداخته شد و با شناسایی مفاهیم و مقوله‌بندی آن‌ها، مدل پارادایمی «نفوذ فرهنگی زبان فارسی» در پنج محور ارائه گردید. محور اول مقوله محوری است که «نفوذ فرهنگی زبان فارسی» می‌باشد. در مرحله بعد علل این امر بررسی می‌گردد. دو محور بعد به ویژگی‌های زمینه‌ای و عوامل مداخله‌گر اختصاص دارد. محور چهارم راهبردهای افزایش نفوذ فرهنگی زبان فارسی را ارائه می‌کند و نهایتاً محور آخر به پیامدهای این امر می‌پردازد.

۲. ادبیات پژوهش

۲-۱. ادبیات تجربی

مرور پژوهش‌های انجام‌شده نشان می‌دهد که تا کنون پژوهشی مستقل در حوزه الگوی گسترش زبان فارسی و افزایش نفوذ فرهنگی این زبان بر اساس اندیشه مقام معظم رهبری انجام نگرفته است. هرچند پژوهش‌هایی به اصل جایگاه زبان فارسی در اندیشه ایشان پرداخته‌اند و تحقیقات دیگری نقش زبان فارسی را در دیپلماسی فرهنگی ایران مورد بررسی قرار داده‌اند.

محمدحسن مقیسه (۱۳۹۷) کتاب «امین زبان و ادب پارسی» را تألیف نموده است که در آن به راهکارهای علمی و عملی مقام معظم رهبری جهت پوییش و گسترش زبان فارسی پرداخته شده. در این کتاب بیانات رهبری در مورد زبان فارسی گردآوری و دسته‌بندی شده‌اند. این کتاب پس از ذکر بیانات مقام معظم رهبری در مورد زبان فارسی به‌عنوان زبان ملی و بیان گذشته، حال و آینده این زبان، در فصل سوم به ذکر بیانات ایشان در مورد ویژگی‌های فارسی پرداخته است و در فصل پنجم به‌ضرورت آموزش و گسترش زبان فارسی در ایران و جهان پرداخته است. بسیاری از بیانات منتشرنشده استفاده شده در پژوهش حاضر از مطالب این کتاب گرفته شده است. احدالله رحیم‌پور و همکاران (۱۳۹۶) در مقاله خود با عنوان «زبان فارسی در آینه کلام مقام معظم رهبری، حضرت امام خامنه‌ای»، ویژگی‌های زبان فارسی را از نگاه مقام معظم رهبری تحلیل نموده‌اند که شامل موارد زیر می‌شود: «ترکیب‌پذیری»، «شیوایی و سادگی»، «غنی و سرشار بودن»، «گنجایش و ظرفیت داشتن»، «آهنگین و شیرین بودن»، «گسترده‌گی و دامنه نفوذ» و «زبان علم، اسلام و انقلاب». از میان این ویژگی‌ها، ویژگی آخر بیشترین اهمیت را دارد. محمدباقر میرزایی حصاریان (۱۳۹۹) در مقاله «جایگاه زبان فارسی در تمدن نوین اسلامی از دیدگاه مقام معظم رهبری» پس از توضیح و تبیین تمدن نوین اسلامی، به ویژگی‌های زبان فارسی، وضعیت گذشته، حال و آینده زبان فارسی و باید‌ها و نبایدهای زبان فارسی از دیدگاه رهبری پرداخته است. در ادامه جایگاه زبان فارسی در تمدن اسلامی و راه‌های دستیابی به جایگاه شایسته زبان فارسی در تمدن اسلامی در بیانات رهبری را تبیین کرده است. در این پژوهش عوامل «ترکیب و شیوایی» و «آهنگ زبان فارسی» در کنار بار معنایی و فرهنگی که زبان فارسی حامل آن است، به‌عنوان علل

گسترش تاریخی زبان فارسی ذکر شده است. همراهی زبان فارسی با دین، معارف اسلامی و محتوای عرفانی در کنار میراث عظیم و باشکوه فرهنگی و به‌ویژه مفاهیم مرتبط با انقلاب اسلامی ظرفیت گسترش بیش‌ازپیش را به این زبان داده است. همچنین جایگاه زبان فارسی به‌عنوان زبان علم فرصت دیگری را برای گسترش زبان فارسی و نقش‌آفرینی در تمدن نوین اسلامی ایجاد می‌کند. سهیلا رضایی مهر و همکاران (۱۳۹۹) در مقاله‌ای با عنوان «تحلیل گفتمان قدرت نرم (القای فرهنگی) آموزش زبان و ادبیات فارسی در راهبرد دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران» با تبیین قدرت نرم زبان فارسی و به‌تبع آن ادبیات فارسی به نقش این زبان در نفوذ فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در خارج از کشور می‌پردازد و اصلی‌ترین گفتمان‌های زبان فارسی که از عوامل قدرت این زبان جهت نفوذ فرهنگی است را بررسی نموده است. این گفتمان‌ها شامل: «عظمت و غنای کمی و کیفی»، «ارزش‌های والا، فطری و مشترک بشری» و «تلون انواع ادبی» است. نگار داوری اردکانی و همکاران (۱۳۹۲) در مقاله «آموزش زبان فارسی، فرصتی مغتنم برای گسترش فرهنگ ایرانی»، آموزش زبان فارسی به غیرفارسی‌زبانان را به‌عنوان یکی از راه‌های گستر فرهنگ ایرانی در جهان مورد بررسی قرار می‌دهد. این پژوهش با تمرکز بر نقش کتاب‌های آموزش زبان فارسی در گسترش فرهنگ ایرانی به زبان‌آموزان زبان فارسی انجام شده است. نتیجه این پژوهش فهرست ۲۵ مؤلفه از مؤلفه‌های فرهنگ ایرانی است که از طریق آموزش زبان فارسی قابل‌انتقال هستند. همچنین نقاط ضعف و قوت کتاب‌های آموزش زبان فارسی با رویکرد گسترش فرهنگ ایرانی نیز ارائه شده است.

همان‌طور که مشاهده می‌شود در این پژوهش‌ها به ظرفیت‌ها و قابلیت‌های زبان فارسی جهت انتقال فرهنگ به جهان پرداخته شده است و زبان فارسی به‌عنوان یکی از اصلی‌ترین ابزارهای دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی موردتوجه قرار گرفته است. در برخی موارد نیز بیانات مقام معظم رهبری برای نیل به این هدف مورد مطالعه و تحلیل قرار گرفته است؛ اما مقاله پیش به دنبال دستیابی به یک نظریه «نفوذ فرهنگی زبان فارسی» در اندیشه مقام معظم رهبری، از طریق راهبرد داده‌بنیاد است. در این پژوهش علل افزایش نفوذ فرهنگی زبان فارسی، موانع این امر، زمینه موجود، راهبردهای لازم برای نیل به این هدف و پیامدهای آن شناسایی شده و مورد بررسی قرار گرفته است.

۲,۲. ادبیات نظری

الف) زبان و انتقال فرهنگ

فرهنگ و هویت یک ملت از عناصر مختلفی ساخته شده‌اند که به‌طور کلی می‌توان آن‌ها را در دو دسته قرار داد. دسته اول به‌عنوان صورت و شکل هویت ملی تلقی می‌شوند مانند: جغرافیا، تاریخ، خط، زبان و... و دسته دوم ماده و محتوای هویت ملی را می‌سازند مانند: افکار، اعتقادات، ارزش‌ها و... (داوری اردکانی و دیگران، ۱۳۹۲: ۱۴۸). این دو دسته همواره در نسبت با یکدیگر قرار دارند و به ساخت یکدیگر کمک می‌کنند. به عقیده برخی زبان ابزار اندیشیدن و در نتیجه ساخت جهان‌بینی، عمل و هویت اجتماعی و ... است و از آنجا که زبان وسیله‌ای برای ارتباط اجتماعی می‌باشد، یکی از عوامل ساخت و تولید فرهنگ و اندیشه در جامعه است (همان: ۱۴۸). به عبارت دیگر، زبان دو نقش اساسی را در نسبت با فرهنگ ایفا می‌کند. اول نقشی که زبان در رابطه با فکر به عنوان ایجادکننده و خمیرمایه‌ی یک اثر فرهنگی ایفا می‌کند و دوم نقشی که زبان به عنوان ابزار انتقال فرهنگ دارد. زبان در این نقش دوم هم وسیله‌ای برای آگاهی از فرهنگ گذشته است و هم فرهنگ حاضر را منتقل می‌کند (حسینی، ۱۳۶۴: ۱۶۹-۱۷۲). در نتیجه زبان و فرهنگ با یکدیگر رابطه متقابل دارند به این معنا که با انتقال زبان، فرهنگ نیز منتقل می‌شود اما فهم و یادگیری زبان بدون شناخت فرهنگ امکان‌پذیر نمی‌باشد؛ بنابراین به هنگام انتقال و آموزش زبان، زبان‌آموز همواره با فرهنگ جامعه مورد نظر نیز مواجه می‌شود. این تعامل فرهنگ با زبان تا آنجا عمق پیدا می‌کند که عده‌ای زبان را جنبه کلامی فرهنگ می‌دانند و انتقال زبان یک جامعه به جامعه دیگر را همان انتقال فرهنگ می‌دانند (رضایی‌مهر و دیگران، ۱۳۹۹: ۱۳۷۳).

ب) دیپلماسی زبانی

دیپلماسی فرهنگی یعنی تلاش برای درک، مطلع ساختن، مشارکت دادن و تأثیر گذاردن بر مردم دیگر کشورهاست در جهت تأمین منافع ملی با استفاده از ابزارهای فرهنگی (صالحی امیری و محمدی، ۱۳۸۹: ۱۱۰). اگر هویت ملی یک کشور را که تجلی فرهنگ آن کشور از شامل ابعاد مختلفی مانند «زبان، تاریخ، مذهب، آداب و رسوم، نژاد، ادبیات و...» بدانیم، آنگاه می‌توان هر کدام از این ابعاد را متناظر شعبه‌ای از دیپلماسی فرهنگی دانست. فعالیت‌های دیپلماسی فرهنگی بسته به اینکه چه هدفی را دنبال می‌کنند، ذیل

انواع دیپلماسی فرهنگی قرار می‌گیرند؛ بنابراین اگر آن فعالیت با محوریت زبان ملی انجام گیرد، آن را «دیپلماسی زبانی» می‌نامیم (شیخ‌الاسلامی و نوری، ۱۳۹۶: ۱۰۸). راهبرد دیپلماسی زبانی بسیار مورد توجه کشورهاست. تعداد متکلمین یک زبان به صورت بالقوه از منابع قدرت نرم کشوری است که مبدأ آن زبان است. این منبع بالقوه تنها زمانی به فعلیت می‌رسد که آن کشور تلاش کند با استفاده از راهبرد دیپلماسی زبانی اولاً متکلمین بومی آن زبان را به زبان مادریشان وفادار نگه دارد و ثانیاً متکلمین جدیدی را برای آن زبان تربیت کند تا به آن به عنوان زبان دوم وفادار باشند. به این منظور کشورها تلاش می‌کنند تا با تأسیس نهادهایی در خارج از کشور به عملیاتی کردن راهبرد دیپلماسی فرهنگی بپردازند. بریتانیا، فرانسه، آلمان، ترکیه و چین از کشورهایی هستند که دیپلماسی زبانی نقش بسزایی را در دیپلماسی فرهنگی‌شان ایفا می‌کند (شیخ‌الاسلامی و نوری، ۱۳۹۶: ۱۱۱). جمهوری اسلامی ایران نیز یکی از اهداف دیپلماسی فرهنگی خود را توسعه زبان و خط فارسی قرار داده است. این هدف در سراسر جهان و به‌ویژه در کشورهای حوزه‌ی جغرافیای فرهنگی ایران دنبال می‌شود؛ و در نظر دارد که پرداختن به این مسئله می‌تواند به یکی از قدیمی‌ترین منازعات بر سر تعیین حدود جغرافیای فرهنگی کشورهای ذی‌سهم در فرهنگ مشترک پایان دهد و علاوه بر آن نحوه‌ی داد و ستد فرهنگی خود را با دیگر کشورها سامان دهد (دهشیری، ۱۳۹۳: ۱۷۴).

ج) صدور انقلاب

صدور انقلاب مانند بسیاری از مفاهیم دیگر در ادبیات رسمی روابط بین‌الملل وجود ندارد اما عده‌ای معتقدند که همه انقلاب‌ها در طول تاریخ به نقاط دیگر صادر شده‌اند و به عبارت دیگر «مفهوم صدور انقلاب نتیجه قهری پدیده‌ی انقلاب در سراسر تاریخ جهان» است (اطهری و زمانی، ۱۳۹۲: ۱۸۳). با این وجود، در مورد مفهوم صدور انقلاب و اهداف آن در میان صاحب‌نظران اتفاق نظر وجود ندارد. برخی معتقدند انقلاب به معنای تغییر احوال افراد و جوامع است و صدور انقلاب نیز به معنی صدور آن تغییرات است؛ اما برخی دیگر بر این عقیده‌اند که صدور انقلاب برنامه و سیاستی است که از طرف دست‌اندرکاران انقلاب جهت تأثیر بر سایر جوامع اتخاذ می‌شود (همان: ۱۸۳). البته صدور انقلاب در اندیشه امامین انقلاب اسلامی معانی متفاوتی دارد و اهداف دیگری را دنبال می‌کند. در این نگاه صدور انقلاب اسلامی ایران بخشی از فرایند به نتیجه رسیدن

الگوی پارادایمی «نفوذ فرهنگی زبان فارسی» در جهان، بر اساس اندیشه مقام معظم رهبری .....

این انقلاب است و بدون رسیدن به ابعاد جهانی، این انقلاب هنوز به طور کامل به ثمر ننشسته است. در گفتمان امام خمینی صدور انقلاب به دنبال ارائه‌ی سرمشقی از ایدئولوژی اسلام است برای همه مردم در داخل کشور و ملت‌های دیگر در سراسر جهان. این سرمشق با تأکید بر ارزش‌ها و آرمان‌های اسلام و انقلاب اسلامی، الگویی برای تمامی ملل است (همان: ۱۹۸). از نگاه مقام معظم رهبری هدف اصلی صدور انقلاب رساندن پیام اسلام و فکر و اندیشه به گوش جهانیان است. ایشان صدور انقلاب را یک امر پیشینی می‌دانند و آن را با پیروزی انقلاب اسلامی محقق شده می‌دانند اما به دلیل موانع و دشمنی‌هایی که با اسلام و انقلاب اسلامی در طول تاریخ قبل و پس از انقلاب اسلامی وجود داشته، تصویری نادرست و مخدوش از اسلام و انقلاب به جهانیان رسیده است و یکی از اصلی‌ترین اهداف صدور انقلاب اصلاح این تصویر با اشاعه صحیح پیام انقلاب است (رجبی، ۱۴۰۰: ۱۳۰).

۳. روش پژوهش

انتخاب روش پژوهش همواره تابعی است از موضوع و هدف پژوهش. بر اساس ماهیت تحقیق پیش رو رهیافت داده‌بنیاد اتخاذ شده است که نوعی پژوهش کیفی با رویکرد استقرایی و اکتشافی است. نگرش این رهیافت به پژوهش نگرشی کل‌نگر است. روش داده‌بنیاد هنگامی بکار می‌آیند که نیاز به یک نظریه یا تبیین کلی (اجمالی) از یک فرایند وجود دارد و نظریه‌های موجود به مسئله مورد پژوهش نمی‌پردازند (دانایی‌فرد و امامی، ۱۳۸۶: ۷۷). علت انتخاب این روش در پژوهش حاضر نبود الگو یا نظریه مشابه در موضوع افزایش نفوذ فرهنگی زبان فارسی و ترویج و گسترش آن در جهان بود. روش داده‌بنیاد این امکان را به پژوهشگر می‌دهد تا بجای استفاده از نظریه‌های موجود خود به تدوین نظریه‌ای از طریق تحلیل مقایسه‌ای داده‌ها بپردازد (شاکری و دیگران، ۱۳۹۷: ۴۸۴).

در روش داده‌بنیاد نمونه‌گیری نظری هدف‌مند انجام می‌شود و داده‌های موردنظر، همواره نظریه در حال پیدایش را دنبال می‌کند (دانایی‌فرد و اسلامی، ۱۳۹۰: ۵۸). در این پژوهش برای رسیدن به اشباع نظری در مقولات، بیانات مقام معظم رهبری از سال ۱۳۶۸ تا اردیبهشت ۱۴۰۲ به عنوان منبع تحلیل انتخاب شد و همه فیش‌های مربوط به زبان فارسی

در بیانات مقام معظم رهبری مطالعه شد. جمع‌آوری داده‌ها ابتدا به صورت جستجوی کلیدواژه‌های «زبان فارسی»، «مرجعیت زبان فارسی»، «هویت ملی»، «ایران»، «نفوذ فرهنگی» و «تمدن اسلامی» در پایگاه اینترنتی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای، انجام شد که عمده بریده بیانات استفاده شده در این پژوهش که مربوط به سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۹۵ می‌شود، از این طریق به دست آمد. سپس با رجوع به بیانات ۱۳۹۶ تا ۱۴۰۲ از طریق این پایگاه اینترنتی، بریده بیانات مرتبط در این سال‌ها نیز استخراج شد. پس از آن با رجوع به منابع دیگر نظیر کتاب «امین زبان و ادب پارسی» و «دیپلماسی تراز انقلاب»، برخی بیانات منتشر نشده در وبگاه نیز مطالعه گردید و از آن‌ها نیز یادداشت‌هایی تهیه شد. برای این پژوهش مجموعاً ۴۰۱ مورد فیش از بیانات مقام معظم رهبری مورد مطالعه و تحلیل قرار گرفت. جدول زیر شامل دیدارهایی است که در پایگاه اینترنتی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای منتشر نشده است، اما فیش‌هایی از آن‌ها در پژوهش حاضر مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

جدول ۱- بیانات منتشر نشده در پایگاه اینترنتی دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت الله خامنه‌ای

ردیف	تاریخ	عنوان
۱	۱۳۷۲/۱۱/۱۸	دیدار جمعی از ایران‌شناسان و استادان ادبیات فارسی در کشورهای مشترک‌المنافع
۲	۱۳۷۴/۱۰/۱۶	دیدار اعضای مجمع بین‌المللی استادان زبان فارسی
۳	۱۳۷۵/۵/۲۹	دیدار نمایندگان فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در خارج از کشور
۴	۱۳۷۵/۶/۲۸	دیدار نویسندگان و شعرا و هنرمندان آذربایجان
۵	۱۳۷۷/۱۲/۱۲	دیدار اعضای دومین مجمع بین‌المللی زبان فارسی
۶	۱۳۸۰/۱۱/۱۷	بیانات در دیدار رئیس، اعضای شورای عالی و معاونان سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی
۷	۱۳۸۱/۵/۲۳	دیدار رایزنان فرهنگی جمهوری اسلامی ایران
۸	۱۳۸۸/۱۲/۱۱	دیدار وزیر فرهنگ و ارشاد اسلامی، مسئولان و نمایندگان فرهنگی ایران در خارج از کشور

روش‌های تحلیل داده‌ها

تحلیل داده‌ها در روش داده‌بنیاد شامل سه مرحله کدگذاری می‌شود:

۱. کدگذاری باز: مرحله اول کدگذاری در روش تحلیل داده‌بنیاد، کدگذاری باز است که در آن به مشخص کردن کدها، مفاهیم و مقوله‌ها پرداخته می‌شود. کدها خردترین واحد تحلیل هستند که بر اساس آن‌ها مفهوم‌سازی داده‌ها انجام می‌شود. در واقع مرحله تحلیلی است که از طریق آن مفاهیم شناسایی می‌شود (دانایی فرد و اسلامی،

الگوی پارادایمی «نفوذ فرهنگی زبان فارسی» در جهان، بر اساس اندیشه مقام معظم رهبری .....

۱۳۹۰: ۶۳). این مرحله از کدگذاری از طریق نرم‌افزار تحلیل کیفی MAXQDA انجام شد. مجموعه‌ای از کدهای باز در کنار هم که از جهت محتوایی با یکدیگر مشترک‌اند مفاهیم را می‌سازند. مفاهیم از کدهای باز انتزاعی‌ترند و سطحی بالاتر را نشان می‌دهند (لطیفی و قاعد علی، ۱۳۹۳: ۱۰)

۲. کدگذاری محوری: در مرحله کدگذاری محوری یکی از مفاهیم اصلی به‌عنوان مقوله محوری انتخاب می‌شود و به‌عنوان پدیده‌ی محوری در مرکز فرایند قرار می‌گیرد. این مفهوم در واقع صورت ذهنی از پدیده‌ای است که اساس این فرایند است و ارتباط سایر مفاهیم با آن در مقوله مورد بررسی قرار می‌گیرد (دانایی‌فرد و امامی، ۱۳۸۶: ۸۳): الف) شرایط علی: این شرایط باعث ایجاد یا شکل‌گیری مقوله محوری می‌شود. ب) عوامل مداخله‌گر: شرایط بستری یا محیطی عمومی هستند که راهبردها از آن‌ها متأثر می‌شوند. مجموعه‌ای از متغیرها یا عوامل میانجی و واسطه، این شرایط را تشکیل می‌دهند.

ج) شرایط زمینه‌ای: شامل شرایط خاصی می‌شود که بر راهبردها تأثیر می‌گذارند. تفاوت آن‌ها با شرایط علی در این است که این شرایط را متغیرهای زمینه‌ای تشکیل می‌دهند، اما شرایط علی مجموعه‌ای از متغیرهای فعال است.

د) راهبردها: کنش‌هایی است که از پدیده‌ی محوری منبث می‌شود.

ه) نتایج و پیامدها: نتایجی است که در اثر اتخاذ راهبردها به وجود می‌آید (دانایی‌فرد و اسلامی، ۱۳۹۰: ۶۵).

مقوله محوری انتخاب شده باید دارای شاخصه‌هایی باشد. اصلی‌ترین شاخصه این است که باید بتوان آن مقوله را در مرکز قرار داد، یعنی همه مفاهیم مقولات دیگر بتوانند به آن ربط داده شوند. این رابطه‌ها نیز باید منطقی و سازگار باشند نه اینکه تحمیل بشوند. (دانایی‌فرد و اسلامی، ۱۳۹۰: ۶۶-۶۷) با تحلیل مفاهیم شناسایی شده و با در نظر گرفتن شاخصه‌های مقوله محوری، مقوله محوری انتزاعی که سایر مفاهیم و مقوله‌ها در ارتباط با آن قرار می‌گیرند، «نفوذ فرهنگی زبان فارسی» قرار داده شد.

الگوی استخراج‌شده از این روش کدگذاری را «مدل پارادایمی» می‌نامند که رابطه مفاهیم مختلف و مقولات اصلی را با یکدیگر نشان می‌دهد. در این مدل، مقوله محوری در مرکز مدل قرار می‌گیرد و با استفاده از فلش رابطه سایر مقولات با مقوله

محوری نشان داده می‌شود.

۳. کدگذاری انتخابی: در این مرحله از پژوهش یک نظریه از میان روابط موجود میان مقولات مختلف به نگارش در می‌آید. فرایند یکپارچه‌سازی مقولات کدگذاری محوری از طریق نگارش خط داستان انجام می‌شود؛ یعنی در قالبی روایت گونه پژوهشگر نشان می‌دهد که چگونه عوامل مختلف بر مقوله محوری اثر می‌گذارند و منجر به به کارگیری راهبردها می‌شوند (دانایی فرد و امامی، ۱۳۸۶: ۱۳۸۷)

۴. تحلیل تجربی

یافته‌های تحقیق

الف) کدگذاری باز: در پژوهش حاضر برای تحلیل داده‌ها ۴۰۱ فیش از بیانات مقام معظم رهبری در مورد زبان فارسی مورد تحلیل قرار گرفت. در مرحله کدگذاری باز ۲۸۶ کد باز استخراج شد که با کنار هم قرار دادن کدهایی که محتوایی مشترک را ارائه می‌کنند، ۴۰ مفهوم اصلی به دست آمد.

ب) کدگذاری محوری: در مرحله کدگذاری محوری مفاهیم اصلی استخراج شده در مرحله قبل، ابتدا با تحلیل مفاهیم شناسایی شده و با در نظر گرفتن شاخصه‌های مقوله محوری، مقوله محوری انتزاعی که سایر مفاهیم و مقوله‌ها در ارتباط با آن قرار می‌گیرند، «نفوذ فرهنگی زبان فارسی» قرار داده شد و سایر مفاهیم به دست آمده ذیل ۵ مقوله اصلی قرار گرفتند. جدول ۲ مقوله‌بندی محوری را نشان می‌دهد.

جدول ۲- مقوله‌بندی محوری

ردیف	مقوله	مفاهیم اساسی
۱	مقوله محوری	نفوذ فرهنگی زبان فارسی
		پدیده‌ای شکوهمند برای ملت‌ها
		لزوم گسترش جغرافیایی
		وظیفه حفظ و گسترش جغرافیایی
		لازمه دستیابی به معارف
۲	شرایط علی	عامل اقتدار
		عامل ایجاد علاقه به ایران
		وسیله انتشار معارف و فرهنگ
		دشمنی حساب شده با زبان فارسی
۳	عوامل مداخله‌گر	مانع‌تراشی برای گسترش زبان فارسی

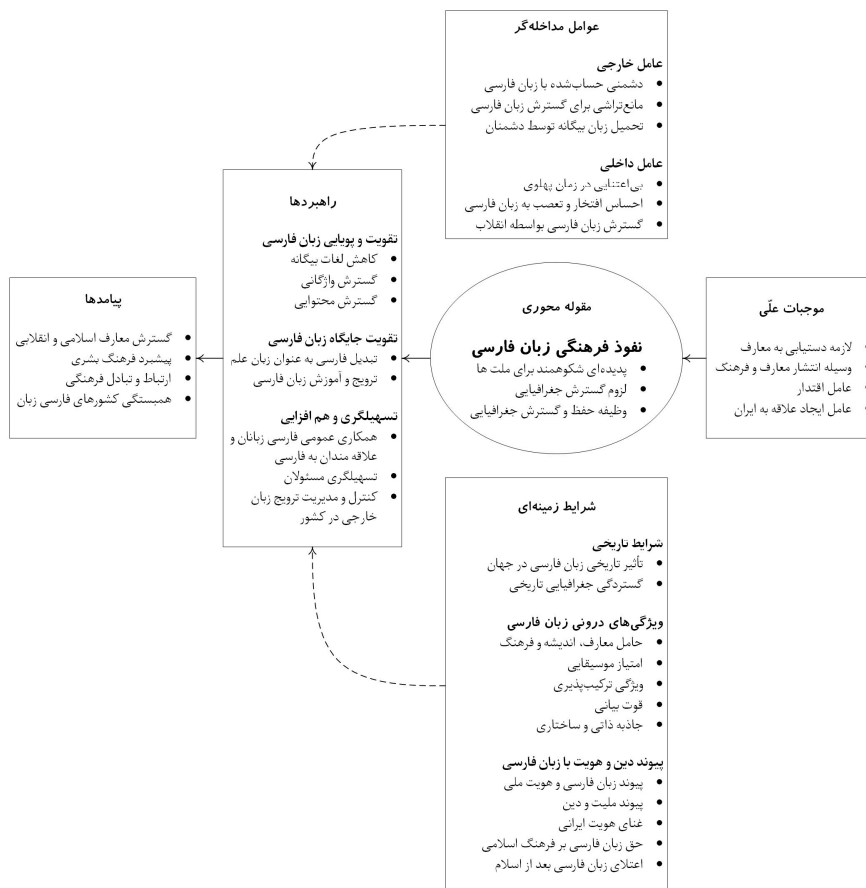
الگوی پارادایمی «نفوذ فرهنگی زبان فارسی» در جهان، بر اساس اندیشه مقام معظم رهبری .....

تحمیل زبان بیگانه توسط دشمنان		
بی‌اعتنایی در زمان پهلوی		
احساس افتخار و تعصب به زبان فارسی		
گسترش زبان فارسی به واسطه انقلاب		
تأثیر تاریخی فارسی در جهان	شرایط زمینه‌ای	۴
گستره جغرافیایی تاریخی		
اهمیت دیگر کشورها به زبانشان		
حامل معارف، اندیشه و فرهنگ		
امتیاز موسیقایی		
ویژگی ترکیب‌پذیری		
قوت بیانی		
جاذبه ذاتی و ساختاری		
پیوند زبان فارسی و هویت ملی		
پیوند ملیت و دین		
غنای هویت ایرانی		
حق زبان فارسی بر فرهنگ اسلامی		
اعتلای زبان فارسی بعد از اسلام		
تقویت و پویایی زبان فارسی	راهبردها	۵
کاهش لغات بیگانه		
گسترش واژگانی		
گسترش محتوایی		
تقویت جایگاه زبان فارسی		
به‌عنوان زبان علم		
ترویج و آموزش زبان فارسی		
همکاری عمومی فارسی‌زبانان و علاقه‌مندان به فارسی		
تسهیلگری مسئولان		
کنترل و مدیریت زبان خارجی در کشور		
گسترش معارف اسلامی و انقلابی	پیامدها	۶
پیشبرد فرهنگ بشری		
ارتباط و تبادل فرهنگی		
همبستگی کشورهای فارسی زبان		

پس از مقوله‌بندی مفاهیم استخراج‌شده، در قالب الگوی پارادایمی سامان‌دهی شدند. در این الگو روابط مقولات با یکدیگر نشان داده می‌شوند. در این مرحله مفاهیم

اصلی ذیل مقولات مجدداً دسته‌بندی شده‌اند تا از پیچیدگی مدل بکاهد.

شکل ۱- الگوی پارادایمی نفوذ فرهنگی زبان فارسی

بحث: زبان فارسی ظرفیت بسیار بالایی دارد که بتواند یکی از اصلی‌ترین ارکان دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران را تشکیل بدهد. بر اساس تحلیل صورت گرفته از بیانات مقام معظم رهبری، لازم است تا نفوذ فرهنگی زبان فارسی در جهان بیش‌ازپیش افزایش یابد (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۵/۱۵). ایشان تأکید می‌کنند که زبان فارسی برای ملت‌های دیگری پدیده‌ای بسیار بزرگ و شکوهمند محسوب می‌شود و ملت‌ها علاقه‌مند به زبان فارسی هستند (خامنه‌ای، ۱۳۷۴/۱۰/۱۶). ایشان زبان فارسی را شجره طیبه‌ای می‌دانند که

الگوی پارادایمی «نفوذ فرهنگی زبان فارسی» در جهان، بر اساس اندیشه مقام معظم رهبری .....

جهانیان باید بتوانند از میوه این شجره طیبه استفاده کنند (خامنه‌ای، ۱۳۷۴/۱۰/۱۶). بنابراین لازم است تا زبان فارسی در جهان گسترش یابد و حفظ و گسترش این زبان وظیفه‌ای است که بر عهده همه ایرانیان، فارسی‌زبانان جهان و علاقه‌مندان به زبان فارسی است.

الف) موجبات علی

علت این که چرا باید نفوذ فرهنگی زبان فارسی در جهان افزایش یابد، از نظر مقام معظم رهبری اولاً آن است که زبان فارسی به عنوان زبانی که حامل معارف اسلامی و انقلابی و بشری است، لازمه دستیابی به این معارف برای همه کسانی است که به دنبال این معارفند (خامنه‌ای، ۱۳۷۷/۱۲/۱۲)؛ بنابراین زبان فارسی بهترین وسیله انتشار معارف اسلامی و انقلابی در جهان است (خامنه‌ای، ۱۳۷۴/۱۰/۱۶). علاوه بر این، همان‌گونه که مشخص است، یکی از اهداف دیپلماسی فرهنگی ایجاد علاقه و گرایش نسبت به یک کشور و فرهنگ است. مخاطبی که نسبت به یک فرهنگ و کشور علاقه‌مند باشد تمایل به شناخت آن کشور و فرهنگ در او افزایش میابد. مقام معظم رهبری گسترش زبان فارسی را از عوامل ایجاد علاقه به ایران می‌دانند (خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۶/۶). همچنین ایشان افزایش نفوذ فرهنگی زبان فارسی را از لوازم افزایش اقتدار ملی کشورهای فارسی زبان عنوان می‌کنند (خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۱۰/۲۹).

ب) عوامل مداخله‌گر

عوامل مداخله‌گر در نفوذ فرهنگی زبان فارسی شامل دو دسته کلی می‌شوند. دسته اول عواملی است که از خارج کشور بر راهبردها اثر می‌گذارد. در طول صدسال اخیر شاهد دشمنی حساب‌شده با زبان فارسی هستیم که در تلاش برای فارسی‌زدایی از جهان است (خامنه‌ای، ۱۳۷۲/۱۱/۱۸). علاوه بر آن علی‌رغم تلاش‌ها و ایجاد نهادها و ساختارهایی برای گسترش نفوذ زبان فارسی در جهان، اما وجود دشمنی با زبان فارسی باعث می‌شود که در مسیر گسترش زبان فارسی سنگ‌اندازی‌هایی صورت گیرد و موانعی را جلو راه این مهم قرار دهند (خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۱۲/۲ و ۱۳۹۵/۲/۱۳). دشمن علاوه بر مانع‌تراشی و دشمنی با زبان فارسی، به تحمیل زبان خود بر دیگر ملت‌ها می‌پردازد و همین اجبارها و تحمیل‌ها، عرصه را بر زبان فارسی تنگ می‌کند (خامنه‌ای، ۱۳۹۱/۷/۲۳) و دسته دوم عوامل داخلی است که در راهبردها مداخله می‌کند. علاوه بر

محدودیت‌هایی که از بیرون کشور برای زبان فارسی به وجود می‌آید، در زمان پهلوی نسبت به زبان فارسی بی‌مبالاتی و بی‌اعتنایی صورت گرفته است که باعث شده نه تنها گسترش زبان فارسی سال‌ها متوقف شود، بلکه فارسی را در داخل کشور نیز با ضعف‌هایی مواجه کرده است که هنوز اثرات خود را نشان می‌دهد (خامنه‌ای، ۱۳۷۲/۱۱/۱۸ و ۱۳۸۳/۲/۲۸) اما بعد از انقلاب با ایجاد خودباوری در میان ملت ایران، احساس افتخار و تعصب به زبان فارسی افزایش پیدا کرد (خامنه‌ای، ۱۳۷۲/۵/۸ و ۱۳۸۳/۴/۱۷). انقلاب اسلامی نیز با صدور خود زبان فارسی را به نقاط مختلف جهان برد و گروهی به دلیل علاقه به امام و انقلاب به زبان فارسی نیز علاقه‌مند شدند (خامنه‌ای، ۱۳۷۷/۲/۲۳).

ج) شرایط زمینه‌ای

نفوذ فرهنگی زبان فارسی در خلأ شکل نمی‌گیرد؛ بلکه در محیطی شکل می‌گیرد که بر علت‌های آن و راهبردها تأثیر می‌گذارند. این محیط شامل شرایطی می‌شوند که زمینه‌ساز نفوذ فرهنگی زبان فارسی می‌شوند. این شرایط سه دسته کلی «شرایط تاریخی زبان فارسی»، «ویژگی‌های درونی زبان فارسی» و «پیوند دین و هویت با زبان فارسی» می‌شود. اولین مورد شرایط تاریخی زبان فارسی است. زبان فارسی در گذشته در منطقه وسیعی از چین و شبه‌قاره هند، آسیای میانه تا امپراتوری عثمانی و منطقه مدیترانه گسترش و نفوذ داشته است و به‌عنوان زبان رایج تمام منطقه به‌حساب می‌آمد (خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۱۱/۲۷). زبان فارسی علاوه بر گستره وسیعش در طول تاریخ، اثرات مختلفی هم در جهان گذاشته است که برخی از آن‌ها همچنان قابل مشاهده است. زبان فارسی در جهان زبان علم و هنر و ادبیات بوده و در برخی نقاط جهان همچون هند و عثمانی به عنوان زبان دیوانی به کار گرفته شده است (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۹/۱۹ و ۱۳۷۰/۷/۱۵). گستره زبان فارسی و تأثیر آن بر جهان نشان می‌دهد که محیط جهانی آماده پذیرش فارسی هست و سابقه درخشان فارسی در جهان نشان می‌دهد که زمینه محیای گسترش آن است؛ اما علاوه بر وضعیت تاریخی این زبان، ویژگی‌های درونی زبان فارسی نیز بسیار قابل توجه است. زبان فارسی از نظر محتوایی حامل فرهنگ چند هزارساله ایرانی و معارف اسلامی و انقلابی است (خامنه‌ای، ۱۳۷۲/۱۱/۱۸) و از نظر ساختاری زبان فارسی از ویژگی موسیقایی منحصربه‌فرد برخوردار است، به‌گونه‌ای که برای گوش مخاطب

الگوی پارادایمی «نفوذ فرهنگی زبان فارسی» در جهان، بر اساس اندیشه مقام معظم رهبری .....

دل‌نشین است و مخاطب را به خود جذب می‌کند (خامنه‌ای، ۱۳۷۲/۱۱/۱۸). از دیگر امتیازات این زبان ویژگی ترکیب‌پذیری در زبان فارسی است که امکان ایجاد ساخت‌های متعددی را فراهم می‌کند (خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۱۱/۲۷ و ۱۳۷۴/۱۰/۱۶). قوت بیانی این زبان ظرفیتی نامحدود برای بیان مفاهیم را به وجود می‌آورد (خامنه‌ای، ۱۳۷۲/۱۱/۱۸).

این موارد بیان‌شده و دیگر ویژگی‌های محتوایی و ساختاری زبان فارسی باعث ایجاد جاذبه ذاتی و درونی زبان فارسی شده است. این جذابیت‌های درونی باعث می‌شود که زبان به‌صورت طبیعی و بدون نیاز به قدرتی خارج از زبان، ظرفیت گسترش را داشته باشد (خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۱۱/۲۷).

از دیگر شرایط زمینه‌ای پیوند زبان فارسی با هویت دینی و ملی ایرانیان است. زبان فارسی پیوندی ناگسستنی با هویت ایرانی دارد. مقام معظم رهبری زبان فارسی را یکی از عناصر هویت ملی می‌دانند (خامنه‌ای، ۱۴۰۱/۱۰/۱۴) و این پیوند را با توصیف زبان فارسی با تعبیری همچون «استخوان فقرات ملت» (خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۲/۱۲)، «رمز هویت ملی» (خامنه‌ای، ۱۳۷۴/۱۰/۱۶)، «نماد ملیت ایرانی» (خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۶/۶) و «مهم‌ترین بخش‌های مربوط به کشور» (خامنه‌ای، ۱۳۹۰/۶/۶)، نشان می‌دهد. از طرف دیگر، ملیت ایرانی کاملاً با دین اسلام پیوند خورده و این بدان معنا است که عناصر ملی ایرانی و عناصر معنوی و ایمانی کاملاً با یکدیگر آمیخته شده‌اند (خامنه‌ای، ۱۳۸۳/۲/۲۸) و این باعث شده است تا هویت ایرانی چنان غنایی بیابد که به تعبیر مقام معظم رهبری، بتواند «آدمی مثل امام را در جامعه پرورش می‌دهد» (خامنه‌ای، ۱۳۹۳/۴/۲۱). این هویت ایرانی به‌واسطه همین غنای خود توانسته است در طول تاریخ در مقابل تهاجم‌های متعددی خود را حفظ کند و علی‌رغم همه این تهاجمات، دائماً اعتلا پیدا کند.

آمیختگی زبان فارسی به هویت ایرانی-اسلامی باعث شده است تا رابطه متقابلی بین زبان فارسی و فرهنگ اسلامی به وجود بیاید؛ یعنی زبان فارسی در رشد و اعتلای فرهنگ اسلامی و گسترش آن در جهان نقش داشته است و بی‌شک حقی بر فرهنگ اسلامی دارد تا آنجا که آن را بعد از عربی، زبان دوم دین اسلام می‌دانند (خامنه‌ای، ۱۳۷۷/۱۲/۱۲) و از طرف دیگر فرهنگ اسلامی نیز باعث اعتلا و غنای زبان فارسی شد (خامنه‌ای، ۱۳۹۷/۳/۳۰).

(د) راهبردها

برای نفوذ فرهنگی زبان فارسی به‌طور کلی باید سه دسته راهبرد را اتخاذ کرد. راهبردهایی جهت «تقویت و پویایی زبان فارسی»، راهبردهایی برای «تقویت جایگاه زبان فارسی» و «تسهیل‌گری و هم‌افزایی».

۱- تقویت و پویایی زبان فارسی

هر زبانی نیاز دارد تا دائماً رشد کند و خود را ارتقا دهد. پویایی زبان به این معنی است که همواره در مسیر رشد باشد، ضعف‌های خود را اصلاح کند و بر ظرفیت‌های خود بیفزاید. ایستایی زبان، به معنای مرگ آن است اگر زبانی نتواند خود را متناسب با زمانه پویا کند، قطعاً تضعیف خواهد شد و رو به اضمحلال خواهد رفت (خامنه‌ای، ۱۳۷۷/۱۲/۱۲). بنابراین تقویت و پویایی از اولین و مهم‌ترین راهبردهای زبان برای افزایش نفوذ فرهنگی آن است. برای افزایش پویایی زبان فارسی سه اقدام اساسی باید انجام:

اول، لازم است تا زبان گسترش واژگانی پیدا کند. مقام معظم رهبری اقداماتی را برای این منظور بیان می‌کنند. «ساختن واژه از مصالح درونی خود زبان» که بهترین و اصلی‌ترین اقدام است (خامنه‌ای، ۱۳۷۴/۱۰/۱۶). «پارسی‌گری» به معنی پارسی‌گونه کردن و دادن هنجار فارسی به لغات بیگانه (خامنه‌ای، ۱۳۷۴/۱۰/۱۶)، «تعیین معادل فارسی برای کلمات بیگانه» و «استفاده از ترکیب‌های فارسی» که به خصوص برای کلمات و اصطلاحات علمی به کار می‌رود که در موارد بسیاری توسط خود ایشان استفاده شده است.

دوم، گسترش محتوایی زبان فارسی است، به این معنی که آن محتوایی است که به زبان فارسی تولید می‌شود تقویت و گسترش یابد. به این منظور اقدامات زیر مطرح می‌شود: «گنجاندن حکمت ایرانی و اسلامی در شعر فارسی معاصر» (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۵/۱)، «سوق دادن هنر و شعر به‌سوی آرمان‌های انقلاب» (خامنه‌ای، ۱۳۸۵/۷/۱۳)، «استفاده از آرایه‌های هنری و ادبی در کارهای اعتقادی و علمی» (خامنه‌ای، ۱۳۹۱/۱/۲۸)، «خرج کردن درست ادبیات و شعر فارسی در ایران و جهان» (خامنه‌ای، ۱۳۷۷/۲/۲۳)، «انتشار مسائل منطقه در جهان از طریق شعر فارسی» (خامنه‌ای، ۱۳۹۵/۳/۳۱).

سوم، در کنار گسترش واژگان زبان فارسی باید تا جایی که ممکن است، این زبان

الگوی پارادایمی «نفوذ فرهنگی زبان فارسی» در جهان، بر اساس اندیشه مقام معظم رهبری .....

را از لغات بیگانه پاک‌سازی کرد، زیرا که افزایش لغات بیگانه در زبان باعث خروج آن از صحت و اتقان است (خامنه‌ای، ۱۳۷۲/۱۱/۱۸).

۲- تقویت جایگاه زبان فارسی

تقویت جایگاه زبان فارسی در جهان و شأن این زبان برای مردم گامی ضروری برای گسترش جغرافیایی و افزایش نفوذ فرهنگی فارسی در جهان است. فارسی‌زبانان وظیفه دارند تا با استفاده از زبان فارسی موجودی خود را به دیگر ملت‌ها معرفی کنند و این مهم تنها در صورتی ممکن است که زبان فارسی بتواند در دنیا جایگاه شایسته خود را پیدا کند (خامنه‌ای، ۱۳۷۷/۱۲/۱۲). جایگاه شایسته زبان فارسی نیز با قرار گرفتن این زبان در موضع قدرت میسر می‌گردد (خامنه‌ای، ۱۳۷۷/۱۲/۱۲). مقام معظم رهبری دو اقدام اساسی را برای این امر بیان می‌کنند.

اول، تولید علم به زبان فارسی و تبدیل این زبان به زبان علم است. رشد علم به زبان فارسی علاوه بر ایجاد مرجعیت علمی در جهان موجب می‌شود تا زبان فارسی نیز به تبع انتشار علم در جهان منتشر شود و نفوذ پیدا کند (خامنه‌ای، ۱۳۹۲/۵/۱۵).

دوم، آموزش زبان فارسی و ترویج آن در خارج از کشور است که از اقدامات فعال و مستقیم فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در خارج از کشور می‌باشد. به تعبیر مقام معظم رهبری ترویج زبان فارسی عمیق‌ترین و بهترین کارایی را دارد و از صائب‌ترین تدابیر فرهنگی جمهوری اسلامی ایران است (خامنه‌ای، ۱۳۷۲/۵/۷). هرچه تعداد کسانی که زبان فارسی را فراگرفته‌اند در جهان بالاتر باشد، جایگاه فارسی در میان مردم و افکار عمومی جهان بالاتر قرار خواهد گرفت.

۳- تسهیل‌گری و هم‌افزایی

اول، همکاری عمومی فارسی‌زبانان و علاقه‌مندان به زبان فارسی برای گسترش زبان فارسی است. «در مورد حفظ زبان فارسی و گسترش جغرافیایی و قومی و ملی زبان فارسی - یعنی گسترش بین‌المللی زبان فارسی و تحکیم پایه‌های آن در میان ملل و اقوام عالم - هم فارسی‌زبانان وظیفه دارند، هم غیرفارسی‌زبانان» (خامنه‌ای، ۱۳۷۷/۱۲/۱۲).

دوم، وظیفه مسئولین مربوطه تسهیل‌گری هم در زمینه علمی زبان و ادبیات فارسی است و هم در ترویج و آموزش. «پیگیری امکانات و زیرساخت‌های لازم» (خامنه‌ای، ۱۳۸۸/۱۲/۱۱)، «تلاش‌های دیپلماتیک برای فعال کردن کرسی‌های زبان فارسی»

(خامنه‌ای، ۱۳۹۵/۲/۱۳) و «فراهم کردن زمینه برای نخبگان در حوزه ادبیات فارسی» (خامنه‌ای، ۱۳۷۸/۷/۱۹) از جمله مواردی است که مقام معظم رهبری در مورد وظیفه تسهیلگری مسئولان به آن اشاره می‌کنند.

سوم، در کنار گسترش زبان فارسی در جهان باید به وضعیت ترویج زبان‌های خارجی در داخل کشور هم توجه کرد. مقام معظم رهبری در مورد تبدیل شدن یادگیری زبان خارجی به فرهنگ جامعه ابراز نگرانی می‌کنند (خامنه‌ای، ۱۳۸۴/۲/۱۲). باید آموزش زبان‌های خارجی، به‌ویژه زبان انگلیسی، در داخل کشور مدیریت شود. آموزش زبان خارجی تأثیراتی بر جامعه دارد که باید مورد توجه قرار گیرد (خامنه‌ای، ۱۳۹۵/۲/۱۳).

ه) پیامدها

طی کردن چهار مرحله گذشته در مدل پارادایمی و به کار بستن راهبردها جهت تحقق و افزایش نفوذ فرهنگی زبان فارسی، نهایتاً نتایج و پیامدهایی را به دنبال دارد. این پیامدها خواسته یا ناخواسته به وجود می‌آیند. چهار پیامد اصلی که با افزایش نفوذ فرهنگی زبان فارسی حاصل می‌شود شامل موارد زیر می‌شود:

اول، گسترش معارف اسلامی و انقلابی است. معارف اسلامی و انقلابی انباشته در زبان فارسی با گسترش این زبان در جهان و افزایش نفوذ آن، در جهان منتشر می‌شود. کسی که زبان فارسی را یاد می‌گیرد در برابر دریایی از معارف اسلامی - انقلابی قرار می‌گیرد. به بیان مقام معظم رهبری دستیابی عمیق به معرف دینی و بشری بدون اطلاع از زبان فارسی امکان‌پذیر نیست (خامنه‌ای، ۱۳۷۷/۱۲/۱۲). کسی که این زبان را یاد می‌گیرد به معارف این زبان اعم از فلسفه و اخلاق و عرفان و دین و سیاست و دیگر علوم انباشته در این زبان دست پیدا می‌کند. بعد از انقلاب اسلامی در ایران معارف اسلامی تولید شده در ایران با اندیشه‌های انقلابی پیوند خورد. این معارف که به تعبیر مقام معظم رهبری «حرف نو انقلاب اسلامی» است و همه جهان تشنه آن هستند، با گسترش زبان فارسی در سراسر جهان منتشر می‌شود و بسط می‌یابد.

دوم، باعث پیشبرد فرهنگ بشری می‌شود. فرهنگ موجود در زبان فارسی حاصل میراث چند هزار ساله این زبان گسترده وسیعی از جهان است. این فرهنگ غنی که در آثار تولید شده به زبان فارسی ذخیره و حفظ شده است از غنی‌ترین فرهنگ‌های بشری در

الگوی پارادایمی «نفوذ فرهنگی زبان فارسی» در جهان، بر اساس اندیشه مقام معظم رهبری .....

سطح جهان است. این فرهنگ در کنار فرهنگ اسلامی و انقلابی فرهنگ والای زندگی را برای سعادت دنیا و آخرت بشریت به ارمغان می‌آورد، بخش قابل توجهی از این فرهنگ توسط آثار تولید شده به زبان فارسی حفظ و انباشته شده است. با یادگیری و گسترش این زبان در جهان می‌تواند به دیگر نقاط جهان منتقل شود و فرهنگ بشری را غنا ببخشد و پیش برد (خامنه‌ای، ۱۳۷۲/۱۱/۱۸).

سوم، ارتباط و تبادل فرهنگی میان ملت‌ها افزایش میابد. بسیاری از ملت‌های اصیل و کهن جهان از چین و شبه‌قاره هند تا آسیای میانه تا ترکیه امروزی و منطقه شبه‌قاره، در دوره‌ای از زبان فارسی استفاده می‌کردند و تاریخ و سنن و موارث آن‌ها نسبت وثیقی با زبان فارسی دارد. امروزه در میدانی که به دلیل سیاست‌های استعماری و سلطه فرهنگی نظام استکبار جهانی، مجال ارتباط و تبادل ملت‌های اصیل و کهن تنگ شده است، گسترش و افزایش نفوذ زبان فارسی در جهان موجب می‌شود تا این ملت‌ها بتوانند ارتباطشان را با یکدیگر گسترش دهند میراث و فرهنگ و آدابشان را با یکدیگر تبادل کنند. (خامنه‌ای، ۱۳۷۵/۵/۲۹) و از طرف دیگر ملت‌هایی که با فرهنگ ایرانی آشنا بوده‌اند، اتصالشان را برقرار کنند (خامنه‌ای، ۱۳۷۰/۱۲/۵).

چهارم، همبستگی میان کشورهای فارسی زبان بیشتر می‌شود. زبان فارسی در سه کشور ایران، افغانستان و تاجیکستان به عنوان یکی از زبان‌های رسمی مورد استفاده قرار می‌گیرد. علاوه بر آن‌ها کشورهایی چون ازبکستان، پاکستان، بحرین و... دارای جمعیت قابل توجهی فارسی زبان هستند. زبان فارسی مسئله مشترک میان این کشورهای فارسی زبان است که با گرد هم آمدن این کشورها و تقویت زبان فارسی، همبستگی آن‌ها افزایش میابد و این همبستگی نیز باعث تقویت درونی این کشورها می‌شود (خامنه‌ای، ۱۳۸۶/۲/۱۸).

۵. نتیجه گیری

دیپلماسی زبانی یکی از انواع دیپلماسی فرهنگی است که توسط کشورهای مختلف بهکار گرفته می‌شود. زبان فارسی نیز دارای ظرفیت‌های بسیاری است برای اینکه در دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران مورد توجه قرار گیرد. مقام معظم رهبری در مورد نقش زبان فارسی در دیپلماسی فرهنگی، بر رویکرد افزایش نفوذ فرهنگی این زبان

در جهان تأکید دارند. در این پژوهش بر اساس بیانات مقام معظم رهبری به مسئله «نفوذ فرهنگی زبان فارسی» در جهان پرداخته شده است. برای اینکه امکان پرداختن به ابعاد مختلف موضوع فراهم شود، پژوهش راهبرد داده‌بنیاد به عنوان روش پژوهش اتخاذ شد و از این طریق «الگوی پارادایمی نفوذ فرهنگی زبان فارسی» به دست آمد. در ادامه به منظور جمع‌بندی و نتیجه‌گیری پژوهش، به بیان روایت گونه‌ای از روابط اجزاء مختلف الگوی پارادایمی خواهیم پرداخت.

همان‌گونه که نتایج این پژوهش در قالب «الگوی پارادایمی نفوذ فرهنگی زبان فارسی» نشان می‌دهد، زبان فارسی «لازمه دستیابی به معارف» است. این زبان که «وسیله انتشار فرهنگ و معارف» در جهان است، «عامل اقتدار» ایران و همه فارسی‌زبانان جهان نیز می‌باشد و «عامل ایجاد علاقه به ایران» در دل جهانیان است این‌ها عللی است که پرداختن به افزایش نفوذ فرهنگی زبان فارسی در جهان را مهم می‌کند و باعث رخ دادن این مهم در جهان می‌شود. این علل موجب می‌شود «وظیفه حفظ و گسترش زبان فارسی»، این «پدیده شکوهمند برای ملت‌ها»، بر عهده همه فارسی‌زبانان و علاقه‌مندان به زبان فارسی باشد و برای «نفوذ فرهنگی زبان فارسی» در جهان تلاش کنند.

در این میان، توجه به شرایط زمینه‌ای موجود حائز اهمیت است. زبان فارسی در گذشته از «گسترده‌گی جغرافیایی تاریخی» برخوردار بوده و از چین و شبه‌قاره هند تا آسیای مرکزی و منطقه مدیترانه، بکار گرفته می‌شده. «تأثیر تاریخی فارسی در جهان» چنان وسیع و گسترده است که نشانه‌های آن هنوز در ادبیات و هنر جهانیان قابل مشاهده است. این زبان که «ویژگی‌های درونی» ممتازی دارد «حامل معارف، اندیشه و فرهنگ» چند هزار ساله ایرانی - اسلامی است. «امتیاز موسیقایی»، «ویژگی ترکیب‌پذیری» و «قوت بیانی» زبان فارسی باعث ایجاد یک «جاذبه ذاتی و ساختاری» برای این زبان شده است. در کنار شرایط تاریخی و ویژگی‌های درونی، «پیوند دین و هویت با زبان فارسی» زمینه‌ی مساعدی را برای نفوذ این زبان ایجاد می‌کند. «پیوند زبان فارسی و هویت ملی» غیرقابل‌انکار است و از طرف دیگر «پیوند ملیت و دین» نیز در تاریخ ایران همواره خودنمایی می‌کند و موجب «غنای هویت ایرانی» می‌شود. این پیوند موجب شده است تا «حق زبان فارسی بر فرهنگ اسلامی» قابل‌انکار نباشد و متقابلاً «اعتلای زبان فارسی بعد از اسلام» نیز کاملاً مشهود و هویدا است.

الگوی پارادایمی «نفوذ فرهنگی زبان فارسی» در جهان، بر اساس اندیشه مقام معظم رهبری .....

همین ویژگی‌های منحصربه‌فرد باعث وجود «دشمنی حساب‌شده با زبان فارسی» در طول تاریخ شده است. امروز نیز دشمنان به شیوه‌های مختلفی، به «مانع‌تراشی برای گسترش زبان فارسی» در جهان می‌پردازند. آن طرف سکه این مانع‌تراشی‌ها، «تحمیل زبان بیگانگان توسط دشمنان» است که عرصه را بر زبان فارسی تنگ می‌کند. علاوه بر دشمنی‌های خارجی زبان فارسی شاهد «بی‌اعتنای در زمان پهلوی» بوده است که از جانب روشنفکران و مسئولان و درباریان صورت می‌گرفته این‌ها از عوامل مداخله‌گر در نفوذ فرهنگی این زبان در جهان است؛ اما امروز و بعد از انقلاب اسلامی، «احساس افتخار و تعصب به زبان فارسی» در میان نخبگان و مسئولان وجود دارد چنان‌که «گسترش زبان فارسی به‌واسطه انقلاب» در جهان مشهود است؛ اما همچنان باید برای نفوذ فرهنگی زبان فارسی در جهان تلاش کرد و گام راهبردی اول برای تحقق این مهم «تقویت و پویایی زبان فارسی» است. برای این کار زبان فارسی باشد «گسترش واژگانی» و «گسترش محتوایی» پیدا کند در کنار آن «کاهش لغات بیگانه» در این زبان یک ضرورت است. پس از تقویت زبان گام دوم «تقویت جایگاه زبان فارسی است». مقام معظم رهبری بر «تبدیل شدن زبان فارسی به‌عنوان زبان علم» تأکید دارند و یکی از علل این تأکید رسیدن فارسی به جایگاه شایسته خود در جهان است. «ترویج و آموزش زبان فارسی» نیز از دیگر راهبردها برای حفظ و ارتقای شأنیت زبان فارسی است. نمی‌شود نادیده گرفت که انجام این راهبردها بدون «تسهیلگری مسئولان» امکان‌پذیر نیست و «همکاری عمومی فارسی‌زبانان و علاقه‌مندان به زبان فارسی» را در کنار خود نیاز دارد. نباید نادیده گرفت که «کنترل و مدیریت ترویج زبان خارجی در کشور نیز» از اقدامات راهبردی است برای تقویت زبان فارسی.

نتایج این تحقیق نشان می‌دهد که پیامدهای راهبردهای موجود برای نفوذ فرهنگی زبان فارسی در جهان شامل «گسترش معارف اسلامی و انقلابی» در میان ملت‌ها و «پیشبرد فرهنگ بشری» خواهد شد. علاوه بر آن «ارتباط و تبادل فرهنگی» میان ملت‌ها را گسترش می‌دهد و تسهیل می‌کند و «همبستگی کشورهای فارسی‌زبان» با یکدیگر را افزایش می‌دهد.

پیشنهادهای پژوهش

بر اساس ماهیت این پژوهش که الگوی «نفوذ فرهنگی زبان فارسی» است و با توجه به

یافته‌های آن، پیشنهاد‌های زیر جهت تصمیم‌گیری و سیاست‌گذاری این حوزه ارائه می‌شود:

- توجه به زبان فارسی و گفتمان سازی نفوذ فرهنگی آن در نظامات سیاست‌گذاری و دیپلماسی عمومی کشور.
- توجه به کنشگری‌های دشمن در مقابله با زبان فارسی و رصد دائمی فعالیت‌های آن‌ها.
- شناسایی دیگر بازیگران جهانی در موضوع ترویج و گسترش زبان فارسی.
- توجه به دیگر فارسی‌زبانان جهان و بسترسازی جهت هم‌افزایی با آن‌ها در مسیر نیل به هدف افزایش نفوذ فرهنگی زبان فارسی.
- توجه به زبان فارسی و تقویت ظرفیت‌های آن در کشور و تولید محتوای جهانی به زبان فارسی.
- تقویت رویکرد محتوا محور در فعالیت‌های مربوط به گسترش زبان فارسی در جهان.

الگوی پارادایمی «نفوذ فرهنگی زبان فارسی» در جهان، بر اساس اندیشه مقام معظم رهبری .....

منابع

- اطهری، سیدحسین؛ زمانی، سمیه (۱۳۹۲). تحلیل انتقادی گفتمان صدور انقلاب امام خمینی قدس سره (۶۰-۱۳۵۷)، مطالعات انقلاب اسلامی، دوره دهم، شماره ۳۴: ۲۰۰-۱۸۱.
- اکبری، محسن؛ اکبری، زهرا؛ هوشی‌السادات، سید علیرضا (۱۳۹۷). تدوین الگوی دانشگاه اسلامی در دیدگاه مقام معظم رهبری بر اساس نظریه داده بنیاد، فرهنگ در دانشگاه اسلامی، دوره هشتم، شماره ۲۹: ۴۸۱-۵۰۰.
- ایمانی‌پور، محمدمهدی (۱۴۰۲). دیپلماسی تراز انقلاب، تهران: موسسه فرهنگی، هنری و انتشارات بین‌المللی الهدی.
- حسینی، سید محمدحسین (۱۳۶۴). رابطه زبان با فرهنگ و ادبیات و چگونگی آموزش آن، کتاب قلمرو زبان فارسی و آموزش زبان‌های بیگانه (هفت مقاله)، مشهد: معاونت فرهنگی آستان قدس رضوی.
- دانایی‌فرد، حسن؛ اسلامی، آذر (۱۳۹۰). ساخت نظریه بی‌تفاوتی سازمانی: کاربرد استراتژی پژوهشی نظریه داده‌بنیاد در عمل، تهران: دانشگاه امام صادق (ع).
- دانایی‌فرد، حسن؛ امامی، سید مجتبی (۱۳۸۶). استراتژی‌های پژوهش کیفی: تأملی بر نظریه‌پردازی داده بنیاد، اندیشه مدیریت راهبردی، سال اول، شماره ۲: ۹۸-۶۹.
- داوری اردکانی، نگار؛ محمودی، طاهره؛ نواب، سمیه (۱۳۹۲). آموزش زبان فارسی، فرصتی مغتنم برای گسترش فرهنگ ایرانی، مطالعات ملی، دوره چهاردهم، شماره ۵۳: ۱۶۰-۱۴۳.
- دهشیری، محمدرضا (۱۳۹۳). دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- رجبی، محمد (۱۴۰۰). رهیافتی بر ماهیت صدور انقلاب در اندیشه‌ی آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، پژوهش‌های انقلاب اسلامی، ۱۰(۳۶)، ۱۱۹-۱۳۵.
- رجبی، محمد (۱۴۰۰). رهیافتی بر ماهیت صدور انقلاب در اندیشه آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای (مدظله‌العالی)، پژوهش‌های انقلاب اسلامی، دوره دهم، شماره ۳۶: ۱۱۹-۱۳۵.
- رضایی‌مهر، سهیلا؛ وفایی، عباسعلی؛ اسپرهم، داوود؛ حسن‌نژاد، عبدالرحیم (۱۳۹۹). تحلیل گفتمان قدرت نرم (القای فرهنگی) آموزش زبان و ادبیات فارسی در راهبرد دیپلماسی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران، راهبرد اجتماعی فرهنگی، دوره نهم، شماره ۳۷، ۶۵-۹۲.

- شاکری، محسن؛ اکبری، زهرا و هوشی‌السادات، سید علیرضا (۱۳۹۷). تدوین الگوی دانشگاه اسلامی در دیدگاه مقام معظم رهبری بر اساس نظریه داده بنیاد، فرهنگ در دانشگاه اسلامی، ۸ (۲۹)، ۴۸۱-۵۰۰.

- شیخ‌الاسلامی، محمدحسن؛ نوری، حامد (۱۳۹۶). دیپلماسی عمومی (ج ۱)، تهران: اداره نشر وزارت امور خارجه.

- صالحی امیری، سید رضا؛ محمدی، سعید (۱۳۸۹). دیپلماسی فرهنگی، تهران: انتشارات ققنوس.

- مقیسه، محمدحسن (۱۳۹۷). امین زبان و ادب پارسی، راهکارهای علمی و عملی حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای، رهبر معظم انقلاب اسلامی درباره پویش و گسترش زبان و ادبیات فارسی، تهران: انتشارات انقلاب اسلامی.

- میرزایی حصاریان، محمدباقر (۱۳۹۹). جایگاه زبان فارسی در تمدن نوین اسلامی از دیدگاه مقام معظم رهبری، مطالعات الگوی پیشرفت اسلامی ایرانی، دوره نهم، شماره ۱۶: ۷۵-۴۸.

شیخ‌الاسلامی، محمدحسن و نوری، حامد (۱۳۹۶). دیپلماسی عمومی (ج ۱)، تهران: اداره نشر وزارت امور خارجه

منابع اینترنتی

وبگاه دفتر حفظ و نشر آثار حضرت آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای: <https://farsi.khamenei.ir>

